

CU PRIVIRE LA PERIOADA DE SFIRȘIT A EPIPALEOLITICULUI ÎN NORD-VESTUL ȘI NORD-ESTUL ROMÂNIEI ȘI UNELE PERSISTENȚE ALE LUI ÎN NEOLITICUL VECHI

Descoperirea în ultimii ani a unor bogate așezări cu microlite și forme geometrice ne permite să aruncăm o scurtă privire asupra modului în care au evoluat populațiile tardenoasiene din regiunea de nord a țării noastre în perioada de sfârșit a epipaleoliticului.

Încă din 1957 C. S. Nicolăescu-Plopșor, cercetînd materialul microlitic de obsidiană cules de pe duna de la Galoșpetreu (rn. Marghita, reg. Crișana), ajungea la concluzia că ne-am putea afla în fața unei industrii microlitice preceramice¹. Doi ani mai târziu, același cercetător, studiînd bogata colecție Iuliu Kovács (aflată în prezent la Muzeul regional Maramureș), descoperea un interesant material ceramic neolitic, precum și numeroase microlite de obsidiană adunate de pe dunele situate pe teritoriul comunei Ciumești (rn. Carei Mari, reg. Maramureș). De asemenea, cam în aceeași vreme, N. Zaharia găsea la Erbiceni (rn. Hîrlău, reg. Iași), cu ocazia unor cercetări de suprafață, mai multe piese mărunte de silex, printre care și cîteva forme geometrice². Cercetările întreprinse în 1961 în așezarea Ripiceni-Izvor (rn. Săveni, reg. Suceava) au dus și ele la descoperirea unor numeroase microlite de silex.

Apariția în nord-vestul și nord-estul țării a unor microlite de silex sau obsidiană a impus cercetarea metodică a așezărilor în care ele s-au găsit spre a se preciza raportul stratigrafic dintre acestea și ceramica neolitică. În acest scop s-au efectuat, sub conducerea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, săpături întinse, precum și unele sondaje de verificare. Astfel,

¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Elena Kovacs, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 40; actualmente fosta colecție de la Valea lui Mihai se găsește la Muzeul regional Crișana.

² N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate în anii 1952 și 1957*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 28-30.

pe nisipurile de la Ciumești, localitate situată în partea de nord-vest a Transilvaniei ³, s-au executat mai multe sondaje, iar în regiunea de nord-est a Moldovei s-au întreprins cercetări mai ample atât la Erbiceni ⁴ cât și în marea așezare de la Ripiceni-Izvor ⁵.

Vom căuta să prezentăm succint rezultatele cercetărilor din cele trei așezări Ciumești-Erbiceni-Ripiceni și să discutăm în același timp importanța pe care o au aceste descoperiri pentru cunoașterea perioadei de sfârșit a epipaleoliticului. În așezarea de dună de la Ciumești (punctul II-Pășune), distrusă aproape în întregime datorită exploatării nisipului, s-a descoperit un bogat strat cu microlite, gros de circa 0,60 m, situat stratigrafic între două depuneri sterile (fig. 1). La Erbiceni stratul tardenoasian are o grosime de circa 0,50—0,55 m și se găsește sub o săracă locuire neolitică, probabil veche, din care s-au cules puține fragmente ceramice atipice (fig. 1). Întinsa și bogata depunere de locuire tardenoasiană de la Ripiceni-Izvor, a cărei grosime este de circa 0,70 m, este cuprinsă stratigrafic la partea superioară de un strat postpaleolitic, iar la cea inferioară de un strat gravettian final (fig. 1).

Materialul litic adunat din cele trei așezări amintite este tipic tardenoasian (fig. 2, 3 și 4). S-au descoperit foarte numeroase lame neretușate (78—86%) în cea mai mare parte fragmentare, în schimb au apărut puține lame retușate (cu retușe oblice), lame cu latura teșită abrupt (tip *à bord abattu*), vîrfuri de tip „La Gravette”, (Erbiceni, Ripiceni), lame trunchiate și retușate, lame cu scobitură mică sau largă, străpungătoare pe lame (Erbiceni, Ripiceni), burine de unghi fie pe spîrtură, fie pe trunchiere retușată, simple sau chiar duble. Gratoarele apar în general într-o proporție mai mare (circa 7,13—9,56%) în comparație cu celelalte tipuri de unelte. Ele sînt lucrate mai mult pe așchii ovale decît pe lame și au în marea lor majoritate partea activă convexă. Mai rare sînt însă formele rotunde sau duble (Ciumești, Ripiceni). La Erbiceni este prezent și gratoarul pentagonal. Cîteva răzuitoare pe așchii (Erbiceni, Ripiceni) au retușe mari oblice. Piese geometrice — forme specifice culturii tardenoasiene — sînt reprezentate în primul rînd prin trapeze, fie regulate (isoscele), înalte (Erbiceni, Ripiceni), cu laturile neparalele pronunțat concave (Ciumești, Erbiceni) sau cu baza mică scobită concav și retușată, fie neregulate, ca la Ripiceni. Două triunghiuri mici scalene, fragmentare, sînt forme specifice numai pentru așezarea de la Ciumești. De asemenea, două semilune descoperite la Ciumești și Ripiceni au baza dreaptă și partea arcuită perfect retușată. În afară de aceste forme, la Ciumești a apărut un vîrf microlitic cu o mică proeminență și retușat abrupt (tip *à gibbosité*); la Erbiceni, trei vîrfuri mici: unul cu o latură arcuită retușată parțial, asemănător tipului azilian, altul apropiat oarecum tipului de vîrf tardenoasian, cu baza ușor concavă retușată, precum și un vîrf triun-

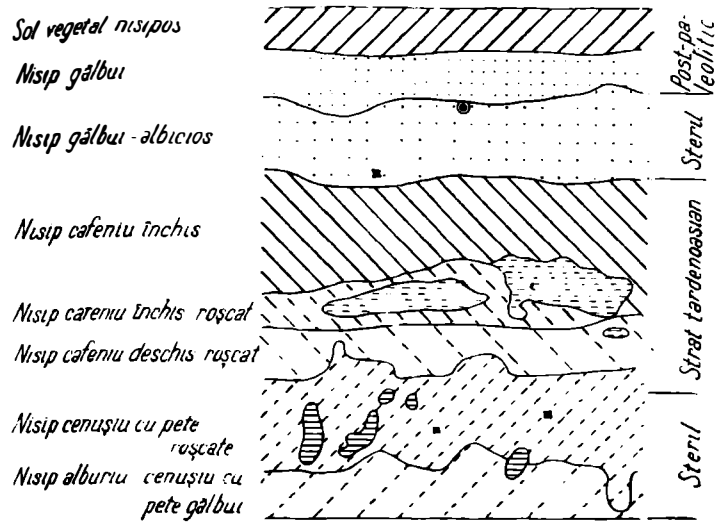
³ Săpăturile de la Ciumești (punctul II-Pășune) cuprind o suprafață de 30 m², iar cele de la Berea-Ciumești (punctele Berea I = 76,60 m², Berea IX = 10 m², Berea XVI = 10 m²) ating 96,60 m².

⁴ Săpăturile de la Erbiceni însumează o suprafață de 241,09 m².

⁵ Săpăturile de la Ripiceni cuprind o suprafață de circa 1 600 m² (ne referim la suprafața în care au apărut urme de locuire tardenoasiană).

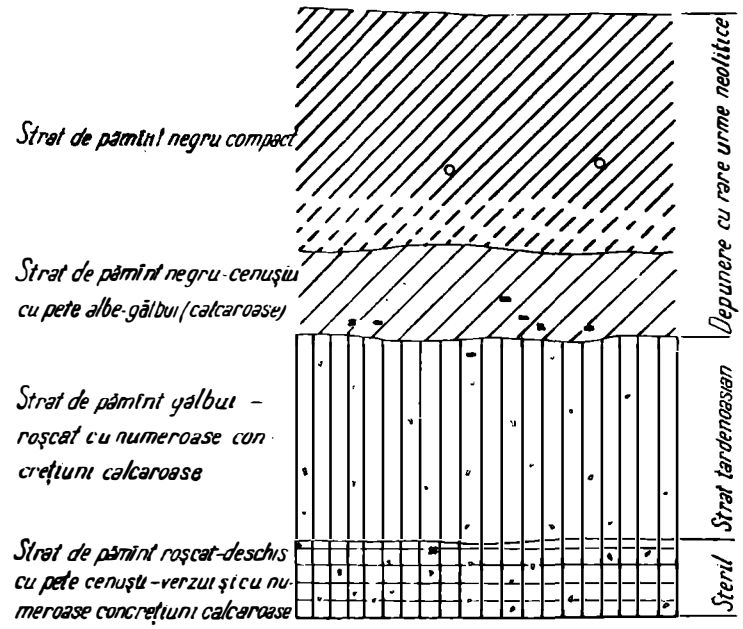
CIUMEȘTI II PĂȘUNE

(Fragment din profilul de sud-vest al matorului)

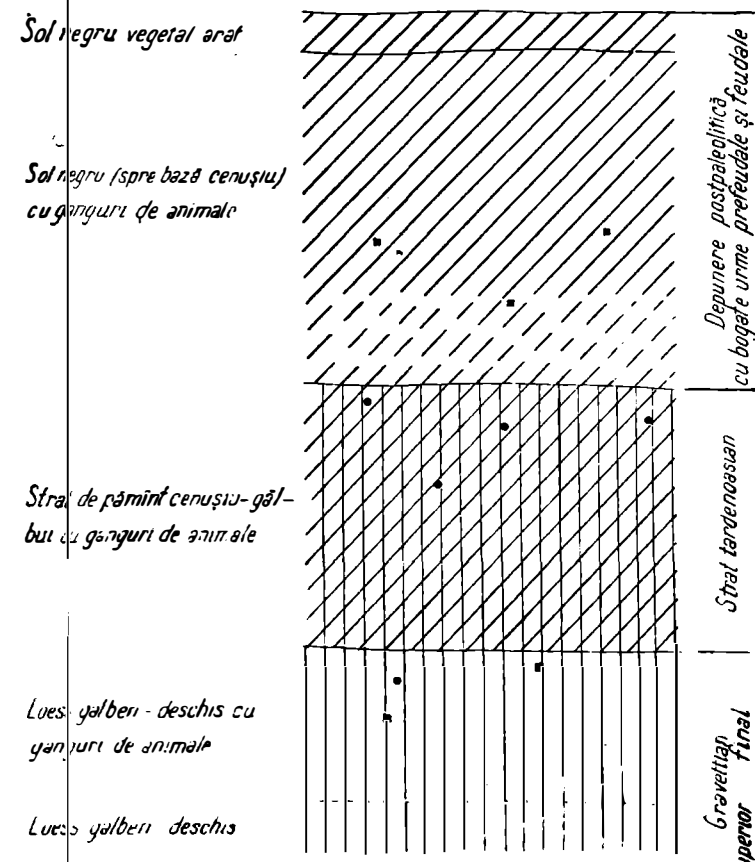
ERBICENI

(Fragment din profilul de est al șanțului I)

RIPICENI-IZVOR

(Fragment din profilul de sud al suprafeței)

- Pete alburii
- Pete roșcate
- Masa litică tardenoisiană
- Fragment ceramic din epoca bronzului

- Fragmente ceramice neolitice vechi (atipice)
- Concrețiuni calcaroase
- Fragmente ceramice cucuteniene
- Fragmente ceramice prefeudale și feudale

Fig. 1.— Fragmente de profile din așezările Ciumești (II-Pășune), Erbiceni, Ripiceni.

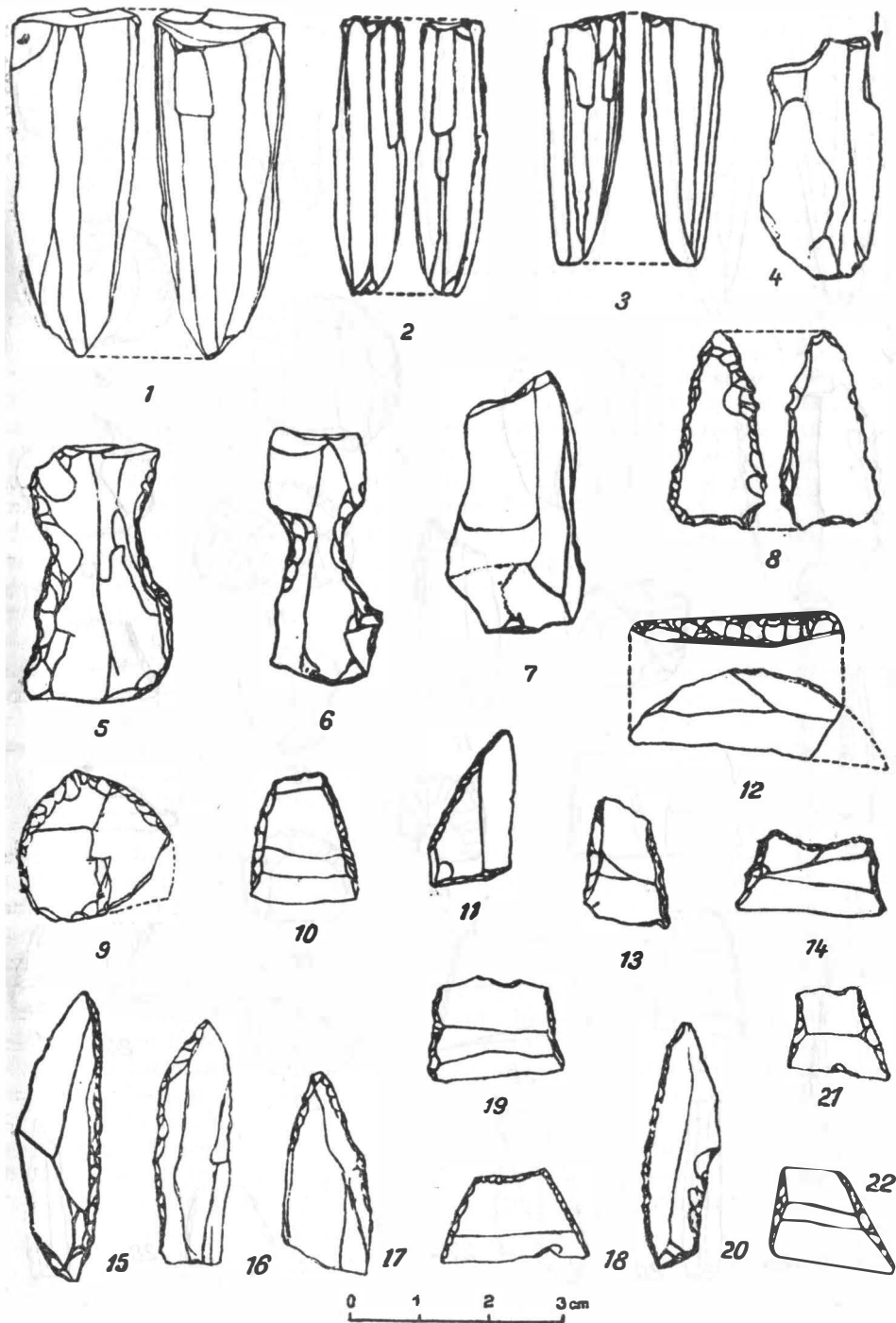

Fig. 2. — Ripiceni — Izvor. Piese de silex tardenociene.

1-3, nuclee fusiforme; 4, 7, burine de unghi pe trunchiere oblică retușată; 5, 6, lame cu dublă scobitură retușată; 8, vîrf triunghiular cu marginile retușate, asemănător tipului tardenocien; 9, grstoar microlitic; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, trapeze; 12, semi-ună fragmentară; 15, 16, 20, virfuri cu retușe abrupte (tip „La Gravette”); 17, străpungător pe lamă fragmentară.

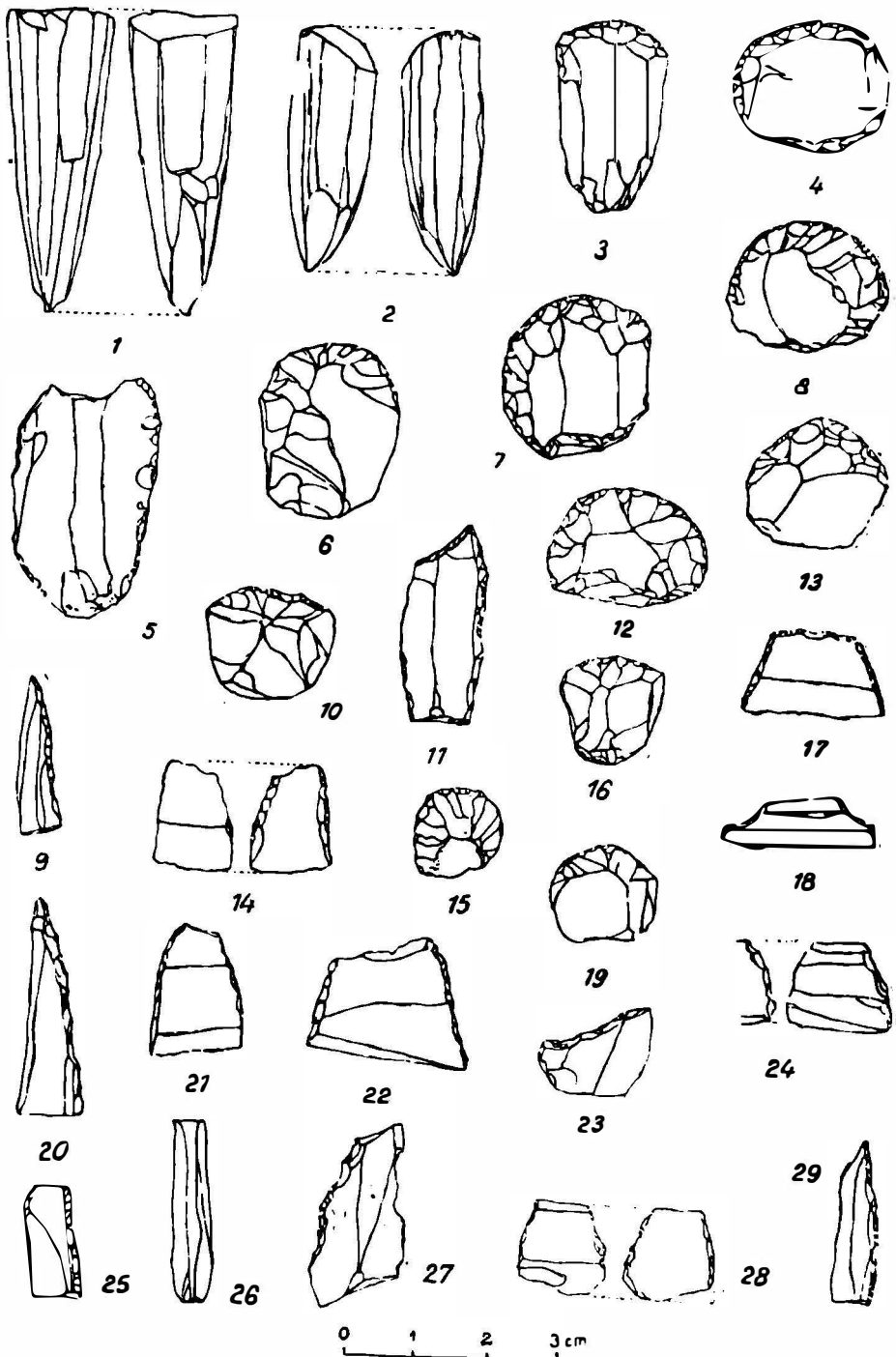

Fig. 3. — *Erbiceni*. Piese de silex tardenosiene.

1, 2, nuclee fusiforme; 3, 4, 6-8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, gratoare microlitice; 5, lamă trunchiată cerceș și retușată; 29, vîrf „La Gravette” cu baza trunchiată drept și retușată; 11, lamă cu vîrf retuș, folcălită ca străpungător; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, trapeze; 9, 20, vîrfuri „La Gravette”; 23, lamă trunchiată oblic și retușată; 27, lamă fragmentară cu o latură fin denticulată; 26, lamă neretușată; 25, lamă microlitică cu latura teșită abrupt (tip à bord abattu).

ghiular cu baza pronunțat concavă, prezentînd pe ambele suprafețe rețușe fine numai pe margini; în sfîrșit, la Ripiceni, două virfuri mici asemănătoare formelor tardenoasiene triunghiulare (unul întreg și altul fragmentar), cu rețușe abrupte pe toate laturile, precum și cîteva lame denticulate. Demnă de relevat este și descoperirea în complexul tardenoasian de la Ripiceni⁶ a unui topor primitiv pe așchie masivă (lungime = 10,5 cm), cu tăișul lat și oblic și muchia mai îngustă, dar groasă avînd pe una din suprafețe desprinderi neregulate. Acest tip de topor lucrat dintr-un silex alburii mat reprezintă o formă primitivă care se încadrează în tipul de topor campignian vechi. Nu este exclus ca această unealtă să provină din marile ateliere de prelucrare campigiene (Naslavcea, Restev-Ataki) din regiunea Nistrului superior. Descoperirea unui asemenea topor în complexul tardenoasian demonstrează contemporaneitatea cel puțin parțială care a existat în anumite zone între cele două culturi campigniană veche — facies cu unelte de mărime mijlocie și mare, pe de o parte — și tardenoasiană — facies microlitic, pe de altă parte. Nucleele descoperite în cele trei așezări sînt relativ puține. Cele cîteva găsite la Ciumești au o formă prismatică, conică și neregulată. În schimb, nucleele de la Erbiceni și Ripiceni sînt ceva mai numeroase și au forme prismatice, conice, cilindrice și fusiforme. În special pe acestea din urmă se observă negativele desprinderilor de lame microlite subțiri și zvelte. Interesant de subliniat este faptul că nici una din așezările tardenoasiene descoperite pe teritoriul țării noastre n-a oferit microburine.

Materia primă folosită pentru prelucrarea uneltelor este reprezentată de diferite roci. La Ciumești se folosea obsidiană de culoare cenușie închisă sau deschisă (40%), silexul de diferite nuanțe (brun-roșu etc.) (55%) și în mică măsură gresia glauconitică silicifiată și cuarțitul alburii (ambele în proporție de 5%). În ceea ce privește obsidiana, trebuie să subliniem faptul că în așezările mai tîrzii, neolitice de la Berea-Ciumești, ea apare într-o proporție mult mai mare, atîngînd circa 90%. De unde era adusă această rocă vulcanică e greu de spus. Nu ar fi exclus ca ea să provină din regiunea lanțului muntos Presov-Tokai, regiune care după St. Jansák reprezintă centrul ce a aprovizionat cu materie primă tot bazinul Dunării. La Erbiceni și Ripiceni-Izvor se folosea în cea mai mare cantitate silexul de bună calitate adunat din prundișurile Prutului. Silexul de la Erbiceni are în special o nuanță albastruie și o patină alburie. Cel de la Ripiceni, datorită stratului în care a zăcut, este de obicei de culoare alburie, vineție sau neagră lucioasă. În foarte mică măsură se folosea în aceste două așezări și gresia glauconitică; la Erbiceni s-au găsit și cîteva piese din șist negru. Atît la Ripiceni, cît și la Erbiceni s-au descoperit un număr foarte mic de unelte (1,40—1,50%), îndeosebi lame, din silex alburii mat. Credem că asemenea piese provin aici prin relații de schimb

⁶ O bogată locuire campigniană veche a fost descoperită în ultimii ani la Lapoș, punctul Poiana Roman (rn. Mizil, reg. Ploiești). Acest strat campignian se situează stratigrafic sub un altul tardenoasian dezvoltat. (Vezi Fl. Mogoșanu și M. Bitiri, *Asupra prezenței campignianului în România*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 215—224; Fl. Mogoșanu, *Săntierul de la Lapoș*, în *Materialie*, VIII, 1962, p. 145—160; N. N. Moroșan, în *ARMȘI*, București, seria a III-a, t. VI, 1929, mem. I, p. 1—14.)

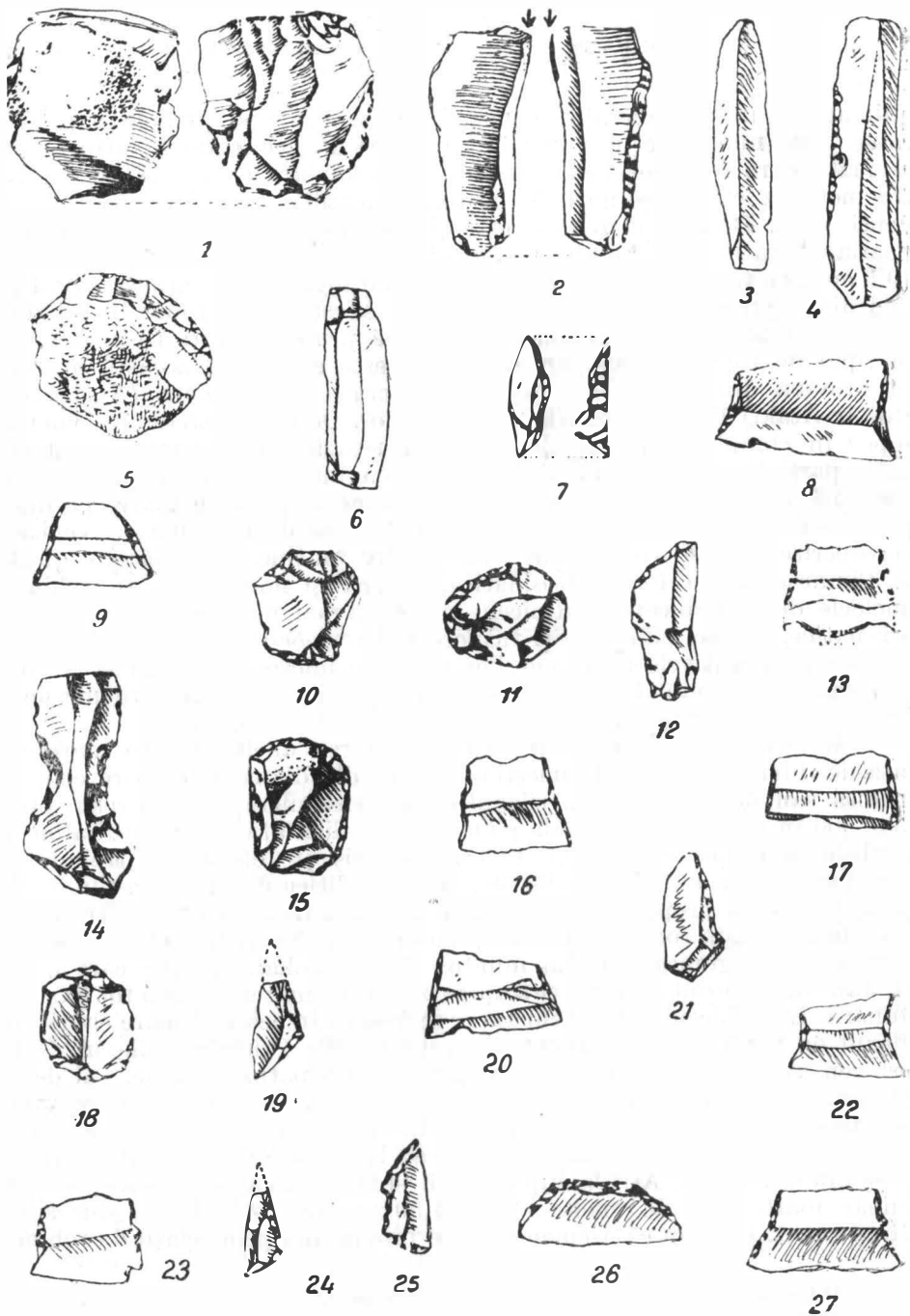

Fig. 4. — Ciumești (II-Pășune). Piese de silex, obsidiană, gresie, cuarțit, tardenoasiene. 1, nucleu; 2, burin de unghi pe spărtură; 3, 6, lame neretușate; 4, lamă cu retușe fine oblice; 5, 11, gratoare rotunde; 7, vîrf microlitic retușat abrupt (tip *à gibbsite*); 8, 9, 13, 16, 17, 20, 22, 23, 26, 27, trapeze; 10, 18, gratoare duble; 14, lamă cu dublă scobitură retușată; 15, gratoar simplu pe lamă fragmentară; 19, 24, triunghiuri scalene microlitice; 21, vîrf microlitic cu o latuță teșită abrupt; 22, lamă trunchiată oblic și retușată; 26, semilună.

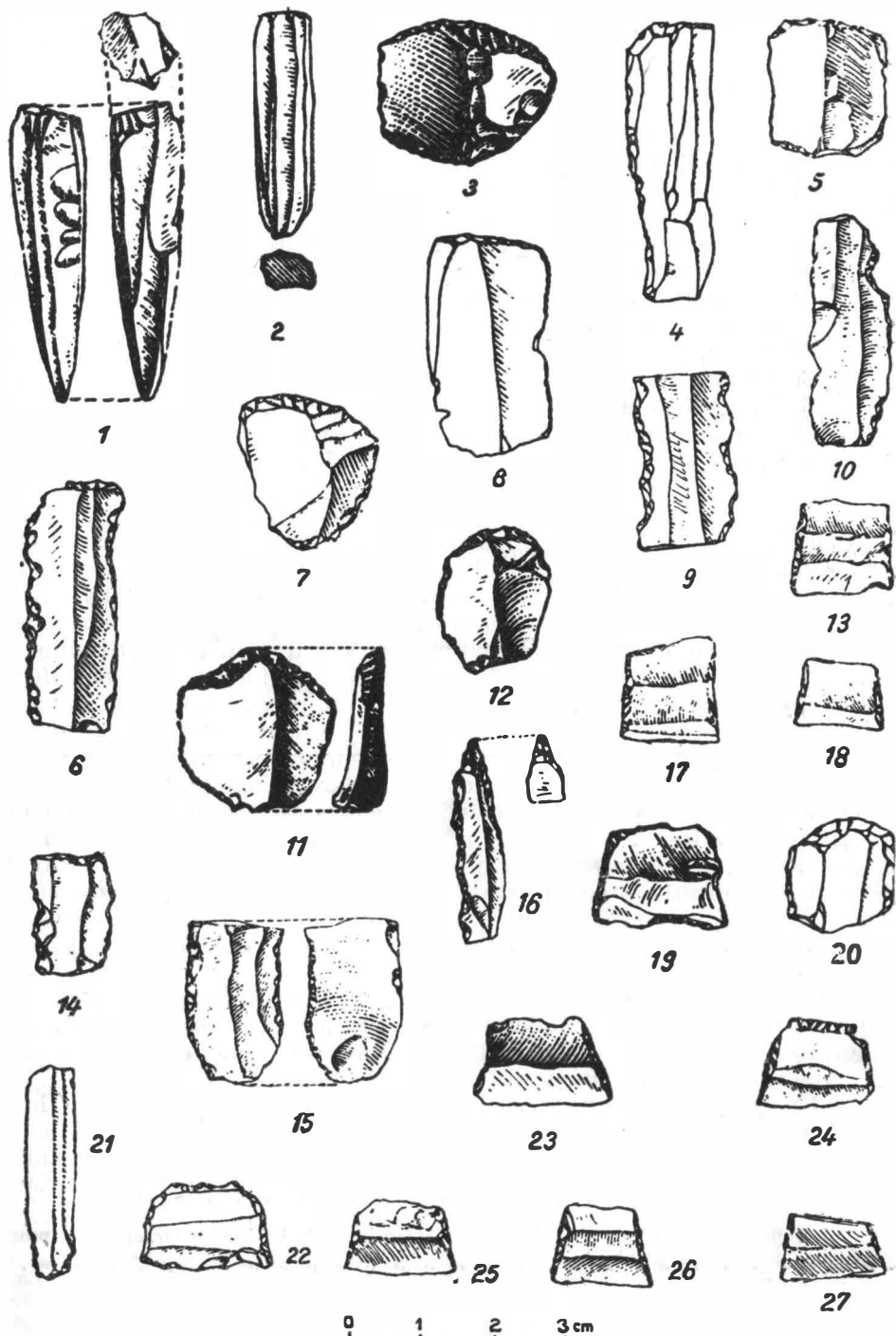

Fig. 5. — Pieze de silix și obsidiană aparținând neoliticului vechi.

1, Tirgoșor (punctul Urs) — cultura Hamangia; 2, 7, 11, Glăvăneștii vechi — cultura ceramicii liniare cu „note muzicale”; 3, 12, 23, Drăgheanu — complex Dudești-Drăgheanu; 4, 16, 19, 22, Berea-Ciumești, punctul I; 5, 6, 8, 9, 10, 13-15, 17, 18, 20, 21, 24-27, Berea-Ciumești punctul IX (la Berea I și IX — ceramică liniară est-slovacă); 1, 2, nuclee fusiforme; 3, 5, gratoare duble; 4, 6-8, 11, 12, 20, gratoare simple; 9, 10, 15, lame cu scobituri retușate; 14, lamă trunchiată și retușată folosită ca răzuitoare; 16, vîrf retușat folosit ca străpungător; 13, 17-19, 22-27, trapeze; 21, lamă neretușată.

din regiunea Nistrului superior. Cea mai mare parte a materialului litic din așezările tardenoasiene discutate o formează piesele microlitice (lungi pînă la 3,5 — 4 cm). Ele ating la Ciumești o proporție de 93%, la Erbiceni 87,41%, iar la Ripiceni 70%. Piesele de mărime mijlocie (lungi între 4 — 7 cm) sînt în procent de 7% la Ciumești, 12,2% la Erbiceni și 29,50% la Ripiceni. Piesele macrolitice (lungi peste 7 cm) lipsesc de la Ciumești, în schimb la Erbiceni ating 0,39%, iar la Ripiceni 0,50%. În depunerile de locuire de la Erbiceni și Ciumești au apărut în afara obiectelor de piatră și cîteva bucăți foarte mici de ocră roșu, precum și unele resturi mărunte de cărbune. Analizele de cărbuni efectuate de prof. Radu Popovici au stabilit la Erbiceni prezența lui *Pinus silvestris*, *Quercus robur* și *Tilia spec.*⁷. Tot în aceste două așezări s-au descoperit și unele resturi faunistice foarte prost conservate datorită acidității pămîntului în care au zăcut. După determinările paleontologului S. Bökönyi, la Ciumești au fost identificate următoarele specii: *Capra* s. *Ovis* sp., *Capreolus capreolus*, *Bos* sp., *Sus scrofa ferus* L., iar la Erbiceni: *Bos* s. *Bison*, *Capra* s. *Ovis* sp., *Equus* sp., *Sus scrofa ferus* L., *Cervus elaphus* L., *Canis lupus* L. ? Dintre acestea la Erbiceni predomină *Equus* sp., ale cărui resturi apar mai mult în partea inferioară a stratului cu microlite, urmat apoi de *Sus scrofa ferus* L.⁸. Dacă determinările faunistice vor dovedi cu certitudine pe lîngă animalele sălbatice și existența unor specii domestice — ne referim la oaie, capră, bou —, atunci ne-am simți obligați să încadrăm descoperirile de la Ciumești și Erbiceni în rîndul așezărilor neolitice aceramice ca cele din Orientul Apropiat sau Grecia, unde pentru prima dată s-a surprins trecerea de la economia consumatoare (vînat, cules) la cea productivă (creșterea animalelor domestice și cultivarea primitivă a plantelor). La Erbiceni au fost descoperite și un număr apreciabil de cochilii de melci și puține fragmente de scoici (*Unio* sp.). După determinările prof. Al. V. Grossu, se constată predominarea aproape exclusivă a lui *Cepaea vindobonensis* Pfeiff, asociată într-un procent de aproape 50% cu *Helix lutescens* Zgl., specii ce indică existența unui climat cald și umed prielnic bunei lor dezvoltări.

Ocupațiile purtătorilor culturii tardenoasiene din așezările discutate erau, dacă avem în vedere îndeosebi virfurile de săgeată în formă de trapez și gratoarele necesare prelucrării pieilor, vînătoarea și culegerea moluștelor (aceasta fiind documentată din plin la Erbiceni).

Epipaleoliticul situat cronologic în perioada de început a holocenului este documentat pe teritoriul țării noastre prin următoarele culturi în care abundă piesele microlitice: aziliană, atestată deocamdată numai în Peștera Hoților de la Băile Herculane (reg. Banat)⁹, swideriană,

⁷ După prof. Radu Popovici cele trei specii identificate la Erbiceni se încadrează „aproape pe deplin în timpul borealului”.

⁸ În cel de-al doilea buletin, paleontologul S. Bökönyi de la Muzeul Național din Budapesta crede că specia de cal sălbatic ar reprezenta o formă sudică primitivă, paleolitică; după d-sa o singură piesă ar putea proveni de la un animal domestic. În schimb, în primul buletin, același cercetător identifică unele animale domestice atât la Erbiceni (boul), cît și la Ciumești (oaia și boul).

⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 203—210.

apărută doar în Poiana de la Scaune din masivul Ceahlăului (reg. Bacău)¹⁰, și tardenoasiană, descoperită în mai multe așezări la Sita Buzăului¹¹, Costanda-Lădăuți¹² (reg. Brașov), Lapoș¹³ (reg. Ploiești), Largu¹⁴ (reg. Galați) etc. ; faciesul cu unelte de mărime mijlocie și mare este reprezentat numai la Lapoș printr-o bogată locuire campigniană veche. Ca cele mai vechi culturi epipaleolitice de aspect microlitic cunoscute la noi se pot cita cele două enclave : aziliană, pătrunsă se pare din zona sud-vest-europeană, și swideriană, venită din regiunea nord-europeană.

Ansamblul cultural tardenoasian evoluat din nord-vestul și nord-estul României se încadrează cronologic în perioada de sfârșit a epipaleoliticului. Deși trăiesc la începutul holocenului, locuitorii tardenoasieni din aceste așezări rămân totuși prin uneltele și ocupațiile lor populații paleolitice evolute, care continuau modul de viață anterior specific ultimului glaciuar. Pe bună dreptate H. Breuil consideră că triburile paleoliticului superior (leptolitice) migrau la începutul actualului fie în regiuni nelocuite, fie în regiuni locuite de alte populații paleolitice superioare și, înlocuindu-i sau amestecându-se cu aceștia, trăiau ca și ei din vânătoare, pescuit, cules. După același învățat francez, a existat la un moment dat o contemporaneitate între triburile paleolitice superioare, epipaleolitice și neolitice¹⁵. În acest sens se poate vorbi în Europa de anumite enclave gravettiene finale cunoscute și sub numele de epigravettiene sau opsigravettiene, care au dăinuit pînă la începutul neoliticului fără să cunoască influența tardenoasiană (a formelor geometrice)¹⁶. Cultura tardenoasiană s-a dezvoltat pe un fond paleolitic superior perigordiano-magdalenian în vestul Europei și gravettian oriental în centrul și estul aceluiași continent.

¹⁰ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 5—34.

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 29—34; idem, *Cercetările și săpăturile paleolitice de la Cremenea și împrejurimi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 51—54; Al. Păunescu și I. Pop, *Săpăturile de la Gilma*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 33—35; Al. Păunescu, *Săpăturile de la Gilma*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 153—156.

¹² Al. Păunescu, *Săpăturile de la Costanda-Lădăuți* (în ms.).

¹³ Fl. Mogoșanu și M. Bitiri, *op. cit.*, p. 215—224; Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 145—150. Două trapeze descoperite în locuirea tardenoasiană de la Lapoș lucrate pe lame subțiri, înguste și cu baza mică retușată abrupt se confundă cu cel găsit în locuirea de la Costanda-Lădăuți.

¹⁴ Am efectuat cercetări de teren în iunie 1963.

¹⁵ H. Breuil și R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 259—260. H. Breuil consideră just termenul de epipaleolitic folosit de H. Obermaier pentru populațiile nou-venite care au continuat modul de viață anterior.

¹⁶ Etapele epigravettiene de la Les Mallaetes și din alte așezări din regiunea Gandia, sincrone magdalenianului de la Parpalló și din nordul Spaniei, pot fi considerate în realitate ca un „mezolitic I valencian prin caracterul microlitic și evoluția lor normală fără intreruperi și interferențe pînă la apariția ceramicii neolitice”. (Vezi D. Fletcher Valls, *Problèmes et progrès du paléolithique et du mézolithique de la région de Valencin*, în *Quartär*, Bonn, 7/8, 1956, p. 77 și p. 76—84.

Deosebit de interesant este faptul că microlitele geometrice apar în mod întâmplător încă din nivelele paleoliticului superior¹⁷. Astfel, formele triunghiulare, trapezoidale și semilunare (segment de cerc) sînt cunoscute atît în aurignaco-perigordianul, solutreanul și magdalenianul vest-european, cît și în gravettianul oriental din regiunea central-europeană.

În același timp trebuie subliniată prezența în complexe tardenoasiene a tipurilor de unelte de formă și tehnică paleolitică superioară. Fondul paleolitic (gravettian) persistă în tardenoasian. Spre exemplu, în așezările tardenoasiene de la noi atît la Ciumești, cît și la Erbiceni și Ripiceni¹⁸ se găsesc pe lîngă numeroase unelte lucrate în tehnică gravettiană (lame, burine, gratoare pe așchii și lame etc.) și piese, e drept într-o mică proporție, tipice gravettianului. Ne referim la lamele cu latura teșită abrupt (tip *à bord abattu*) și la vîrfurile „La Gravette”. În evoluția sa tardenoasianul a cunoscut mai multe etape de dezvoltare. El a cuprins întinse regiuni în Europa, fapt care a dus la conturarea mai multor aspecte culturale regionale. Astfel, așezarea de la Ciumești prezintă în ansamblu strînse analogii cu așezările din sud-estul R.S. Cehoslovace. Dintre acestea este suficient să amintim locuirea tardenoasiană din duna Mačanské vřške de lîngă Seredi (Slovacia de sud-vest)¹⁹, cercetată de J. Bárta, în care s-a descoperit un bogat material microlitic aproape identic cu cel de la Ciumești. La Seredi se găsesc, în afara celorlalte forme comune de unelte, lame, gratoare etc., aceleași tipuri de piese geometrice: semilună, triunghi scalen, trapez. Nu este exclus ca într-un viitor apropiat să se descopere și alte așezări tardenoasiene asemănătoare celor de la Ciumești și Seredi pe teritoriul cuprins între partea de nord-est a Ungariei și cea de sud-vest a Ucrainei subcarpatice, în special în regiunea de dune vecină Ciumeștiului, așezări care vor îmbogăți harta locuirilor tardenoasiene tîrzii din această parte a zonei central-europene.

¹⁷ C. Barrière, *Les civilisations tardenoisiennes en Europe occidentale*, Paris, 1954, p. 94—96; P. Fitte și D. Sonneville Bordes, *Le magdalénien VI, de la Gare de Couze — Dordogne*, în *L'Anthropologie*, Paris, t. 66, 1962, 3—4, p: 217—245; H. Brenil și R. Lantier, *op. cit.*, p. 186, 188; J. D. Clark, *A survey of the mesolithic phase in the Prehistory of Europe and South-west Asia*, în *Atti del VI congresso internazionale delle scienze Preistoriche et Protoistoriche*, I, Tivoli, 1962, p. 101; J. Combier, *Nouvelles recherches sur le paléolithique de la Tchécoslovaquie*, în *L'Anthropologie*, Paris, t. 66, 1962, 5—6, p. 568—572.

¹⁸ În Moldova cercetările din ultimii 10 ani au dovedit că evoluția gravettianului (kostenkianului după C. S. Nicolăescu-Plopșor) comportă patru etape de dezvoltare: inferioară, mijlocie, superioară și finală, observate stratigrafic în locuirile paleolitice de pe valea Bistriței de la Podiș-Ceahlău și Bistrișoara-Lutărie. În această din urmă așezare, primele trei nivele gravettiene au oferit vetre de foc, iar în ultimul au apărut doar pietre gresoaase de 0,20—0,30 m lungime. Despre un solutrean și magdalenian pe teritoriul României nu se poate vorbi. Doar în unele locuiri gravettiene finale (sau epigravettiene) din Moldova — cum ar fi, de pildă, cea de la Bofu Mic-Ceahlău — s-au putut sesiza pe lîngă bogăția formelor gravettiene și unele elemente de tip magdalénian, probabil de origine central-europeană. Gratoarele pe așchii de formă ovală de la Ripiceni și Erbiceni, precum și burinele, lamele etc. sînt identice celor din gravettianul final de la Dîrțu, Podiș. Bofu Mic (com. Ceahlău) și Bistrișoara-Lutărie. Aceste analogii ne permit să afirmăm că locuirile tardenoasiene de la Ripiceni și Erbiceni s-au dezvoltat pe un fond gravettian final.

¹⁹ J. Bárta, *Pleistocénne piésocné duny pri Seredi a ich paleolitiché a mezolitické osídlenie*, în *Slov. Arch.*, Bratislava, V, 1957, 1, p. 45—49, pl. XV—XXII.

Locuirile cu microlite din regiunea de nord-est a țării, de la Erbiceni și Ripiceni, fac parte din marea zonă tardenoasiană nord-pontică (mai exact regiunea de stepă nord și nord-vest-pontică). Materialul litic descoperit în diferite așezări din această regiune prezintă destul de multe asemănări cu cel găsit în locuirile tardenoasiene din așezările noastre. Aceleași gratoare pe așchii ovale sau rotunde, aceleași forme de trapez și îndeosebi aceleași nuclee fusiforme apar atât la Erbiceni-Ripiceni, cât și la Grebeniki²⁰ (pe cursul inferior al Nistrului, în apropiere de Tiraspol), Poznanka (în bazinul Bugului sudic), Frumușica (rn. Florești, R.S.S. Moldovenească)²¹ și altele²². Întreg acest complex cultural se leagă la rîndul său de tardenoasianul din Crimeea.

Din cele relatate mai sus putem conchide că locuirile cu microlite și forme geometrice din nordul țării noastre fac parte din ariile a două mari zone culturale tardenoasiene. Astfel, așezarea de la Ciumești situată în nord-vestul Transilvaniei poate fi legată de o anumită parte a zonei central-europene, iar celelalte două (Erbiceni și Ripiceni) din nord-estul Moldovei aparțin, credem, zonei de stepă nord-pontică²³.

În diverse regiuni ale Europei populațiile tardenoasiene târzii au continuat să supraviețuiască, păstrînd atât economia lor de vînătoare, pescuit, cules, cât și uneltele microlitice, chiar dacă în jurul lor s-au așezat populații neolitice. După unii cercetători, anumite tipuri de piese mărunte (cum ar fi trapezele, semilunele etc.) folosite de comunități mai târzii, neolitice, ar putea să dovedească o absorbție a vînătorilor tardenoasieni de către populațiile neolitice²⁴.

Utilajul litic din multe locuri neolitice vechi de pe teritoriul țării noastre prezintă, așa cum vom vedea, un pronunțat caracter tardenoasian. Astfel, așezările de nisip din nord-vestul țării de la Berea-Ciumești (punctele Berea I, IX, XVI)²⁵ aparținînd unei faze vechi a culturii ceramicii liniare, cunoscută de altfel pe un teritoriu destul de întins din Europa centrală, ce cuprinde R.P. Ungară (cultura ceramicii liniare din Alföld)

²⁰ G. F. Korobkova, *Тарденуазская стоянка Гребеники в Нижнем Поднестровье*, în *KS*, 67, 1957, p. 59-62, fig. 22-24; P. I. Boriskovski, *Problemele paleoliticului superior și ale mezoliticului de pe coasta de nord-vest a Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5-17.

²¹ A. P. Cerniș, *Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья*, în *MIA*, Chișinău, 1960, p. 16-17, fig. 8.

²² O. N. Bader, *Очерк работ азово-черноморской экспедиции*, în *KS*, XXXI, 1950, p. 174-180, fig. 65-67. Autorul a descoperit în așezarea de la Krasnoe Ozero de lângă Melitopol piese de silex tardenoasiene, ca : trapeze (unul cu laturile retușate pronunțat concave, foarte asemănător celui de la Erbiceni), gratoare rotunde și pe așchii, burine, nuclee fusiforme.

²³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, în acest volum, p. 307-320.

²⁴ V. Gordon Childe, *The Dawn of European civilization*, ed. a 6-a, Londra, 1957, p. 5-8; H. Breuil și R. Lantier, *op. cit.*, p. 266-272; H. Obermaier, în *Ebert, RL*, Berlin, 13, 1929, p. 176-179; C. Barrière, *op. cit.*, p. 251-253; 276-278; J. G. D. Clark, *op. cit.*, p. 106. Cercetătorul englez consideră că pentru unele regiuni (cum ar fi de pildă Elveția, sud-vestul Germaniei) industriile tardenoasiene au fost contemporane cu o cultură neolitică danubiană timpurie.

²⁵ Al. Păunescu, *Перезитки тарденуазской культуры в древнем неолите в Чумешти*, în *Dacia*, N. S., VII, 1964, p. 467.

și R.S. Cehoslovacă (cultura ceramicii liniare est-slovice), au oferit un bogat material microlitic (83%), în cea mai mare parte de obsidiană (90%). Piesele descoperite în așezările cu ceramică liniară de la Berea, prin mărimea, forma și tehnica în care sînt lucrate, se apropie mult de cele găsite în locuirea tardenoasiană de la Ciumești (punctul II-Pășune), situată în apropiere. Pe lângă numeroase lame cu sau fără retușe, lame trunchiate, lame cu scobitură, gratoare, apar și forme geometrice reprezentate prin trapeze, în general isoscele, ce ating un procent destul de ridicat (4,61—5,37%). În neoliticul vechi cu ceramică liniară de la Berea-Ciumești lipsesc, cel puțin pînă în prezent, trapezul cu laturile neperalele concave, triunghiul, burinul sau lama cu scobitură largă.

Persistența numeroaselor tipuri de unelte microlitice, precum și a trapezului, poate fi urmărită și în alte culturi neolitice vechi de pe teritoriul țării noastre (fig. 5), cum ar fi, de pildă, cultura ceramicii liniare cu „note muzicale” din Moldova, cultura Hamangia din Dobrogea, cultura Vința (faza veche) din Oltenia, complexul Dudești-Drăghiceanu-Cernica din sudul Cîmpiei Muntene, fazele Bolintineanu-Giulești ale culturii Boian din Muntenia, etapele I (Traian — Dealul Viei) și II (Larga Jijia) ale culturii Precucuteni din Moldova, precum și în cultura Tisa din Transilvania și Banat ²⁶. Existența acestor tipuri de piese mărunte s-ar putea explica prin asimilarea unui bogat fond tardenoasian întîrziat (opsitardenoasian), care cel puțin în anumite zone ale Europei mai dăinuia încă în neoliticul vechi. Se pare că despre o participare a culturii Criș sub aspectul transmiterii tehnicii și tipurilor de unelte de piatră cioplită nu ar putea fi vorba, deoarece purtătorii acestei culturi nu au cunoscut o industrie microlitică atît de bogată. Este îndeobște cunoscută părerea potrivit căreia cultura Criș, cea mai veche cultură neolitică din România, a cărei origine sud-orientală o leagă de marele grup cultural Starčevo-Kremikovți-Sesklo, pătrunde la noi ca o cultură deplin formată. În general, persistența unor forme microlitice (cum ar fi, de pildă, cele trapezoidale și semilunare) lucrate într-o tehnică de tradiție tardenoasiană poate fi urmărită atît în neoliticul mijlociu, cît și chiar în cel tîrziu ²⁷.

În concluzie, cercetările din ultima vreme efectuate în nord-vestul și nord-estul țării au adus date noi la cunoașterea vieții purtătorilor culturii

²⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*; idem, *À propos du néolithique ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances épipaléolithiques*, în *Dacia*, N. S., VIII (subțipar). În așezarea cu ceramică liniară cu „note muzicale” de la Glăvănești Vechi, ca și în cea de tip Hamangia de la Tirgușor (Dobrogea), a apărut, pe lângă alte numeroase piese mărunte, și nucleul fusiform asemănător celui de tip Erbiceni-Ripiceni. Nu este exclus ca fondul tardenoasian din regiunea nord-vest-pontică să fi contribuit la dezvoltarea, dacă nu chiar la apariția utilajului microlitic din culturile neolitice vechi care au evoluat în această zonă. De altfel, nucleul fusiform a apărut și în alte complexe ceramice neolitice vechi, asociate cu unelte mărunte și forme geometrice în diferite așezări situate pe teritoriul U.R.S.S. (vezi V. M. Danilenko, *Исследование неолитических памятников на южном Буге* (rezumat), în *Археология*, Kiev, X, 1957, fig. I/1,2 și fig. III/1, p. 36—49; T. S. Passek și F. K. Cerniș, *Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР*, Moscova, 1963, p. 6—39, pl. XXIII).

²⁷ În neoliticul din țara noastră au fost descoperite câteva forme microlitice, trapezoidale în complexe cu ceramică pictată de tip Ariușd (Hărman, reg. Brașov) și Cucuteni A (Hăbășești, reg. Iași).

tardenoasiene care au evoluat pe teritoriul României la sfârșitul epipaleoliticului. Fără îndoială, viitoarele cercetări vor contribui și mai mult la înțelegerea acestei perioade atât de puțin cunoscute, perioadă premergătoare sau chiar parțial contemporană epocii noi a pietrei.

AL. PĂUNESCU

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД ЭПИПАЛЕОЛИТА НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ И СЕВЕРО-ВОСТОКЕ РУМЫНИИ И ЕГО СЛЕДЫ В ЭПОХУ РАННЕГО НЕОЛИТА

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются результаты открытий на дюнном поселении в Чумешти (пункт II-Пэшуне), находящемся в северо-западной Трансильвании, и на поселениях в Ербичени и Рипичени в северо-восточной Молдове. Собранный на указанных трех поселениях литический материал характерен для тарденуазского времени. Он датируется конечным периодом эппалеолита. Хронологически восходящий к началу голоцена, этот период обоснован на территории Румынии следующими культурами, материальные следы которых изобилуют микролитическими изделиями: азильской (Бзиле Херкулапе), свидерской (Скауне-Чахлау) и тарденуазской (Сита Буззулуй, Костанда Ладзуць, Лапош и т.п.). Облик орудий среднего и большего размера до сих пор обоснован лишь в Лапоше обширным древнекампинийским поселением. Тарденуазская культура развилась на верхнепалеолитическом фоне перигордо-мадленского типа на западе Европы и восточно-граветского типа в центре и на востоке этого материка. Чрезвычайно интересно, что микролитические изделия геометрической формы изредка попадаются уже в горизонтах верхнего палеолита. В то же время следует подчеркнуть и наличие типов орудий верхнепалеолитической формы и фактуры в тарденуазских комплексах. Палеолитический фонд продолжает бытовать в тарденуазской культуре. Места находок микролитических изделий и геометрических форм в Северной Румынии входят в ареал двух обширных зон развитой тарденуазской культуры. Так, поселение Чумешти II, находящееся на северо-западе Румынии, можно связать с определенным участком центрально-европейской зоны, между тем как два других поселения (Ербичень и Рипичень) северо-восточной Румынии относятся к степной зоне Северного Причерноморья. Дальнейшее бытование тарденуазской техники, представленной многочисленными типами микролитических орудий (пластин, скребков, трапещей и т.п.), прослеживается в различных ранне-неолитических культурах на территории Румынии. Наличие этих типов мелких изделий можно было бы объяснить ассимиляцией богатого позднего тарденуазского фонда (opsitardenoasian), бытовавшего — по крайней мере в некоторых зонах Европы — еще в период древнего неолита.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагменты профилей из поселений в Чумешти (II Пășуне), Эрбичени, Рипичени.

Рис. 2. — *Рипичень-Извор*. Тарденуазские кремневые изделия. 1—3, карандашевидные нуклеусы; 4, 7, угольные резцы на косо усеченных пластинах с ретушью; 8, треугольный наконечник с ретушированными краями, напоминающий тарденуазский тип; 9, микролитический скребок; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, трапеции; 12, разбитый полумесяц; 15, 16, 20, наконечники (граветтский тип); 17, пробойник на разбитой пластине.

Рис. 3. — *Ербичень*. Тарденуазские кремневые изделия. 1, 2, карандашевидные нуклеусы; 3, 4, 6—8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, микролитические скребки; 5, сломанная пластина с ретушью на вогнутом крае; 29, граветтский наконечник с ретушью и прямым изломом; 11, пластина с ретушированным наконечником, служившая пробойником; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, трапеции; 9, 20, граветтские наконечники; 23, косо усеченная пластина с ретушью; 27, пластина без ретуши; 25, микролитическая пластина (тип *à bord abattu*).

Рис. 4. — *Чумешть (II-Пășуне)*. Тарденуазские изделия из кремня, обсидиана, песчаника, кварцита. 1, нуклеус; 2, угольный резец на отщепе; 3, 6, пластины без ретуши; 4, пластины с косо тонкой ретушью; 5, 11, круглые скребки; 7, микролитический наконечник (типа *à gibbosité*); 8, 9, 13, 16, 17, 22, 23, 25, 27, трапеции; 10, 18, двойные резцы; 14, ретушированные пластины с двойной выемкой; 15, простой скребок на разбитой пластине; 19, 24, микролитические неравносторонние треугольники; 21, микролитический наконечник (типа *bord abattu*); 12, косо усеченная пластина с ретушью; 26, полумесяц.

Рис. 5. — Изделия из кремня и обсидиана древне-неолитического периода. 1, Тыргушор (Пункт Урс) — культура Хаманджия; 2, 7, 11, Главанешти Векь — культура линейной керамики с нотным орнаментом; 3, 12, 23, Дрэгичану — комплекс Дудешть-Дрэгичану; 4, 16, 17, 22, Беря-Чумешть, пункт I; 5, 6, 8, 9, 10, 13—15, 17, 18, 20, 21, 24—27, Беря-Чумешти, пункт IX (В Беря I и IX) линейная керамика восточнорумынская; 1, 2, карандашевидные нуклеусы; 3, 5, двойные скребла; 3, 6—8, 11, 12, 20, простые скребла; 9, 10, 15, пластины с ретушированными выемками; 14, усеченная пластина с ретушью, служившая скребком; 16, наконечник с ретушью, служивший пробойником; 13, 17—19, 22—27, трапеции; 21, пластины без ретуши.

À PROPOS DE LA PÉRIODE FINALE ET QUELQUES PERSISTANCES DE L'ÉPIPALÉOLITHIQUE DANS LE NÉOLITHIQUE ANCIEN, AU NORD-OUEST ET NORD-EST DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Cet article se rapporte aux résultats des découvertes dans l'établissement de dunes de Ciumești (au point II-Pășune), situé au nord-ouest de la Transylvanie et de celles de Erbicieni et Ripiceni, au nord-est de la Moldavie.

Le matériel lithique amassé de ces trois établissements est typiquement tardenoisien et peut être encadré dans la période finale de l'épi-

paléolithique. Cette période, située chronologiquement dans la phase du commencement du holocène, est attestée, sur le territoire de la Roumanie, par les civilisations suivantes, riches en pièces microlithiques : l'azilien (Băile Herculane), le swidérien (Scaune-Ceahlău) et le tardenoisien (Sita Buzăului, Costanda-Lădăuți, Lapoș, etc.).

Le faciès à outils moyens et grands est représenté jusqu'ici seulement à Lapoș, par un riche habitat campignien ancien. La civilisation tardenoisienne s'est développée sur un fond paléolithique supérieur périgordien-magdalénien, dans l'ouest de l'Europe et gravettien-oriental dans le centre et l'est du même continent. Il est notamment intéressant que les microlithes géométriques apparaissent fortuitement dès les niveaux du paléolithique supérieur. Il faut en même temps souligner aussi l'existence des types d'outils de forme et de technique caractéristique au paléolithique supérieur dans les complexes tardenoisien. Le fond paléolithique persiste dans le tardenoisien. Les habitats à outils microlithiques et géométriques du nord de la Roumanie font partie de deux grandes aires culturelles appartenant au tardenoisien évolué. Par suite l'établissement de Ciumești II, situé au nord-ouest de la Roumanie peut être relié à une certaine zone centrale-européenne, tandis que les deux autres (Erbiceni et Ripiceni) du nord-est de la Roumanie, appartiennent à la zone de steppe nord-pontique. La persistance de la technique tardenoisienne, représentée par de nombreux types d'outils microlithiques (lames, grattoirs, trapèzes, etc.) peut être observé dans les différentes cultures anciennes néolithiques du territoire de la Roumanie. L'existence de ces types de pièces minuscules pourrait s'expliquer par l'assimilation d'un riche fond tardenoisien tardif (opstardenoisien) survivant encore — du moins dans certaines zones de l'Europe — jusqu'au néolithique ancien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Coupes stratigraphiques fragmentaires des habitats de Ciumești (II-Pășune), Erbiceni et Ripiceni.

Fig. 2. — *Ripiceni-Izvor*. Pièces tardenoisienues en silex. 1-3, nucléi fusiformes; 4, 7, burins d'angle sur troncature oblique, retouchée; 5, 6, lames à double encoche retouchée; 8, pointe triangulaire au bords retouchés à la manière tardenoisienne; 9, grattoir microlithique; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, trapèzes; 12, lame en forme de croissant, fragmentaire; 15, 16, 20, pointes du type « La Gravette »; 17, perçoir sur lame fragmentaire.

Fig. 3. — *Erbiceni*. Pièces tardenoisienues en silex. 1, 2, nucléi fusiformes; 3, 4, 6-8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, grattoirs microlithiques; 5, lame à troncature concave et retouchée; 23, pointe « La Gravette » à base tronquée en ligne droite et retouchée; 11, lame à la pointe retouchée et utilisée comme perçoir; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, trapèzes; 9, 20, pointes « La Gravette »; 23, lame à troncature oblique et retouchée; 27, lame fragmentaire à fines denticules sur un côté; 26, lame non retouchée; 25, lame microlithique « à bord abattu ».

Fig. 4. — *Ciumești (II-Pășune)*. Pièces tardenoisienues en silex, obsidienne, grès et quartzite. 1, nucléus; 2, burin d'angle sur cassure; 3, 6, lames non retouchées; 4, lame à fines retouches obliques, 5, 11, grattoir ronds; 7, pointe microlithique « à gibbsite »; 8, 9, 13, 16,

17, 20, 22, 23, 25, 27, trapèzes ; 10, 18, doubles grattoirs ; 14, lame à double encoche retouchée ; 15, grattoir simple sur lame fragmentaire ; 19, 24, triangles scalènes microlithique ; 21, pointe microlithique « à bord abattu » ; 12, lame à troncature oblique et retouchée ; 26, lamé en forme de croissant.

Fig. 5. — Pièces appartenant au néolithique ancien, en silex et obsidienne. 1, provenant de Tirgușor (au lieu-dit Urs) — culture de Hamangia ; 2, 7, 11, Glăvăneștii Vechi — culture de la céramique rubannée à note de musique ; 3, 12, 23, Drăghiceanu — le complexe Dudești-Drăghiceanu ; 4, 16, 19, 22, Berea-Ciumești, le point IX (au point I et IX de Berea, céramique rubannée est-slovaque) ; 1, 2, nucléi fusiformes ; 3, 5, racloirs doubles ; 4, 6—8, 11, 12, 20, grattoirs simples ; 9, 10, 15, lames à encoches retouchées ; 14, lame tronquée et retouchée, utilisée comme racloir ; 16, pointe retouchée, utilisée comme perçoir ; 13, 17—19, 22—27, trapèzes ; 21, lame non retouchée.
